

УКРАЇНА І СВІТ

Збірник наукових праць

15. Степанищев А. Т. Методика преподавания и изучения истории: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений: В 2 ч. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – Ч. 1.
16. Степанищев О. Т. 300 задач по истории России с древнейших времен до наших дней. – М.: Дрофа, 2001.
17. Фурман А. В. Проблемні ситуації в навчанні: Книга для вчителя. – К.: Рад. шк., 1991.

Задорожна Л. В.

СПОГАДИ “ДІТЕЙ ВІЙНИ” ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНИХ ЗНАТЬ

Система цінностей та ідеалів що формується в нових умовах буття українського суспільства спонукає, передусім, вчених-істориків до переосмислення і радикальної перебудови теоретико-методологічної складової наукового пізнання минулого. Саме такі зміни мають стати запорукою якісного оновлення усєї історичної науки України. Дослідники наполягають на переосмисленні вже зробленого, а якщо виникатиме необхідність, то і на створенні нового літопису.

Зміни в першу чергу торкнулися важливіших доленосних подій історії нашого народу, серед яких особлива увага приділяється Другій світовій війні. Саме цю тему сучасні історики вважають занадто складною і багатовимірною. Тому в наукових працях останніх років набагато повніше й об'єктивніше розкриваються сторінки участі народу України в найбільшому воєнному конфлікті світової історії. Визначаючи важливість нових підходів до цієї теми в історичній науці, не можна не визнати її позитивну роль у процесі виконання освітньо-виховних завдань, які поставлені перед історією як навчальним предметом у школі. У першу чергу мається на увазі впровадження нових методологічних засад історичної науки в процес навчання та подолання формального підходу до виховання через “олюднення історії”. Вважається, що “...інтерес до людини, до мікроісторії привертає увагу не до історії воєн, а до повсякденного життя, не до героїчного, виняткового, а до щоденного, цивілізаційного розвитку” [12, 47].

Велике значення для творення образу війни має виявлення і публікація документів того періоду. За радянських часів історія війни була значною мірою мемуарізована, зретушована, а то й відверто сфальсифікована. На думку сучасних українських дослідників, “нове розуміння війни відштовхується не від однієї центральної ідеї, а від багатьох раціональностей, стратегій, втілюваних спільнотами, соціальними групами, родинами, індивідами” [7, 9]. Саме тому зростає вплив наративних джерел в сучасних історичних і соціальних дисциплінах, що свідчить також про визначення й розуміння гуманітарного змісту й характеру історії як науки та мови як її інструменту. Вважається, що офіційні архівні документи в багатьох випадках мало можуть допомогти в дослідженні мікропроцесів. Йдеться про необхідність більш інтенсивного використання методик усної історії, “адже кількість респондентів неухильно скорочується, а через 5-10 років неопціне джерело інформації просто фізично зникне” [7, 10]. Тим більше, загальновідомо, що соціальна сфера війни попри значну кількість праць, у яких розглядаються ті чи інші проблеми цього спектру, у цілому залишається неопрацьованою. Тому саме таке джерело, як спогади, відкривають перед слухачем картину повсякденного життя звичайних людей: як вони працювали, забезпечували себе харчами, одягом тощо, у яких помешканнях жили, як розважалися, який вигляд мала соціальна і національна структура населення тощо. Спогади – це окрема мікроісторія, в основі якої перебуває конкретна ситуація з усіма зв'язками й діалектичними суперечностями, які її формують. Реальний їх аналіз дослідниками підтверджує, що всім спогадам про війну, яка відбувалася на українських землях у 1939-1945 роках притаманні як особливості, переваги, так і негативні моменти.

Особливостями даного виду джерел вважають, по-перше, відображення певною мірою роздвоєння думок поколінь др. пол. ХХ-го століття, пов'язане з існуванням в ту добу “протиприродного компромісу між офіційними установками і тим, що насправді думала людина...” [13, 42]; по-друге, на індивідуальному рівні можливе несхоже сприйняття певних подій навіть тими людьми, які побували в однакових умовах; по-третє, розуміння війни відшто-

вхується не від однієї центральної ідеї, а від “багатьох раціональностей, стратегій, втілованих спільнотами, соціальними групами, родинами, індивідами” [7, 9].

На думку джерелознавців, основні переваги такі:

– спогади несуть соціальне навантаження – висвітлюють тогочасні умови дійсності, навколишнє середовище, інтереси суспільства, мрії та прагнення його членів;

– у спогаді може йтися про якусь одну подію, але частіше вони стосуються великих різнопланових подій, які відбувалися впродовж багатьох років [8];

– спогади, створені за живими слідами подій, як правило, точніше передають їхній характер і зміст;

– такі документи відзначаються дослідниками як загальнодоступне краєзнавче джерело;

– у спогадах часто зберігається інформація про такі події та моменти історичного процесу, яких немає і здебільшого не може бути в інших видах джерел.

Негативними моментами цього виду джерел є такі:

– усім їм притаманні суб’єктивні ознаки: одні події запам’ятовуються менше, інші – більше, одні явища й особи подобалися, інші викликали у автора негативне сприйняття, чогось дуже важливого він міг не бачити і не знати;

– у спогадах, написаних через багато років, на характер оповіді негативно впливають не лише притуплення гостроти пам’яті автора, а й ті зміни, що відбулися за минулий час у його поглядах сприйняття дійсності: з часом вони можуть змінитися, завдяки цьому у спогадах іноді поєднуються як початкові враження, так і наступні погляди, автор не пам’ятає точних дат, імен окремих учасників, причини зв’язків та ін.;

– автор спогадів часто не відображає поглядів зображуваної епохи, а прикрашає чи спотворює її переконаннями і поглядами, що запанували у суспільстві через десятиліття [2; 3; 8].

Наукове дослідження спогадів ґрунтується на джерелознавчий критиці, основними складовими якої є такі:

– джерело не можна досліджувати у відриві від тієї конкретно-історичної реальності, у якій воно виникло;

– важливо знати історію тексту джерела, обставини його створення;

– у процесі роботи над джерелом необхідно вивчити присвячену йому критичну літературу;

– слід обов'язково враховувати ступінь наукового вивчення джерела попередніми дослідниками (якщо таке було)[2].

Своєрідним джерелом особового походження, який зацікавив дослідників останнім часом є спогади “дітей війни”. Правовий статус цієї категорії громадян України визначила Верховна Рада, яка у 2003 році розглянула проект Закону України “Про соціальний захист дітей війни”. У документі йдеться про громадян, які народилися на території України в період з 9 травня 1927 року по 9 травня 1945 року та проживають на її території у даний момент. Але історики вважають, що верхній віковий поріг досліджуваного неповнолітнього населення обмежується допризовним віком (до 17 років) [1, 37]. Інтерес пояснюється тим, що представники цього покоління є фактично останніми живими свідками подій Другої світової. Проблема “дітей війни” є надзвичайно актуальною не тільки з огляду на її беззаперечний науковий інтерес, а й у зв'язку з неперехідним значенням для виховання підрастаючого покоління. Учнівська молодь сьогодні за допомогою дослідження спогадів “дітей війни” має унікальну можливість “зустрітися зі своїми однолітками”, які стали жертвами воєнної доби. Вони стикнуться з проблемами представників покоління, суворі умови буття якого спричинили ранне подорослення, а відтак і виконання ними далеко не дитячих функцій.

Пошукову роботу можна розпочати з поділу її на такі складові:

1. Діти на фронті.
2. Діти в тилу.
3. Діти в умовах “нового порядку”.
4. Діти – учасники Руху опору.
5. Діти у ворожому полоні.
6. Діти-остарбайтери.
7. Депортовані діти.

Слід додати, що найбільш масовими з них виявляються друга, третя та шоста групи.

Наступним кроком має бути визначення головних питань, які будуть з'ясовуватися під час бесіди з респондентом. До їх складу повинні належати як загальні питання до теми, так і притаманні окремій групі, яку представляє досліджуваний. Загальними можуть бути, наприклад, такі питання:

1. Скільки Вам років, коли народилися і де, яким було і є зараз Ваше соціальне та суспільне положення?

2. У зв'язку з чим Ви вирішили скласти спогади?

3. Яке місце у описаних подіях належить автору (свідок, вимушений або випадковий учасник, активний учасник)?

4. Яку роль ці події відіграли у Вашому житті, яке Ваше ставлення до них було раніше і є зараз, чому саме таке?

Як приклад спеціальних питань до окремої групи наведемо деякі з опитувальника для тих, хто був евакуйований у східні райони СРСР (друга група):

1. На якому підприємстві працювали Ваші батьки або Ви на початку війни?

2. Яким був настрій працівників під час евакуації?

3. Яким чином діяло керівництво підприємства?

4. За якими напрямками проходила евакуація в тил?

5. Якими були умови праці на новому місті?

6. Якими були умови проживання в евакуації?

7. Як склалися стосунки з місцевим населенням?

8. Коли і за яких обставин Ви повернулися додому?

9. Які враження від цього періоду Вашого життя стали найяскравішими?

Наведемо уривки зі спогадів представника даної групи, мешканки Дніпропетровської області Погрібняк Єлизавети Кузьмівни 1926 року народження, записані старшокласниками:

“На початку війни моя родина мешкала в Росії, на Орловщині. У кінці 1941 року німці здійснили спробу захопити наш район. Вони деякий час перебували в нашому селі. Тому коли улітку 1942 року знову прийшла Червона Армія, керівництво району організувало евакуацію молоді в тил. Нас везли на Урал у вантажних вагонах усе літо. Прибули ми на місце призначення аж у вересні того ж року. Частина молоді вивантажили у Магнітогорську, а

решту відправили далі. Нас усіх одразу ж направили на навчання в училище. На різні спеціальності набирали групи по 40 чоловік. Я потрапила на спеціальність електромонтерів. Навчалися ми 6 місяців, отримали 3-й розряд. Потім перейшли працювати на Магнітогорський металургійний завод. Працювали ми з 8 ранку до 8 вечора. На завод доставалися півтора кілометри пішки, а потім трамваями. Спочатку в нас був вихідний день – неділя, але невдовзі його відмінили, і ми працювали без відпочинку, часто не виходячи з заводу цілими тижнями, а то й місяцями. Нам давали одну годину на обід удень та дві години на відпочинок уночі. Спали немиті, прямо на робочих місцях.

Жили ми в гуртожитках: по 120 чоловік у кожному. Це були дерев'яні одноповерхові бараки по 100 метрів завдовжки. У кожній кімнаті мешкало по 6 осіб. Водопроводу й опалення не було, тому воду носили з вулиці та нагрівали самі.

Харчування видавали по картках: хліба – 700 грамів на добу, м'яса – 1 кг на місяць, крупи – 1,8 кг на місяць, цукор – 1 кг на місяць. Перебоїв з постачанням харчів не було, але нам їх не вистачало, тому часто ходили на роботу голодними.

У місті молоді було багато. Хлопці та дівчата попри велику втому збиралися після роботи вільними вечорами разом. Біля гуртожитку був клуб, де організовували танці, концерти, привозили кіно. Одного разу цирк навідався. Тут святкували дні народження, державні та інші свята, читали газети та журнали. Але це стало можливим тільки з 1944 року.

На той час Магнітогорськ являв собою багатонаціональне місто. Тут, в евакуації, проходило життя росіян, українців, казахів, євреїв, циган та ін. Усі трималися разом і ставилися один до одного добре”.

Як бачимо, ця розповідь напговхує нас усіх на єдину думку: говорячи про героїзм, не слід забувати, що війна підірвала психічний і фізичний стан дітей та молоді. Погано влаштований побут, недоїдання, непомірно важка праця, відсутність повноцінного медичного обслуговування стали нормою життя покоління “дітей війни”.

Хотілося б зазначити, що останнім часом серйозним конкурентом традиційним формам пошукової діяльності учнів стає

проведення конкурсів шкільних дослідницьких робіт з історії. Високий рівень організації таких форумів, їх масовий і відкритий характер показують, що пошуково-дослідницька діяльність стає для певного кола учнів справжньою школою занурення у непросте ремесло історика. В учнівських дослідженнях, як правило, зустрічаються два види відкриттів:

– суб'єктивний – відкриття істини, відомої суспільству, але не відомої учню;

– об'єктивний – відкриття нового в науці, яке має науково-практичне значення [9, 61].

Сучасні вимоги до процесу навчання спонукають вчителів та учнів прагнути до другого виду відкриттів. Таким чином, спогади “дітей війни” як один з видів інформації в результаті проведеного дослідження мають стати додатковим джерелом історичних знань про Другу світову війну в Україні.

Література

1. Голиш Г. Наслідки німецько-радянської війни для неповнолітніх громадян України // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 37-49.
2. Історичне джерелознавство: Підручник / А. Я. Каланкура та ін. – К.: Либідь, 2002. – 448 с.
3. Источниковедение истории СССР. Учебник / Под ред. И. Д. Ковальченко. – М.: Высшая школа, 1981. – 496 с.
4. Кирилов В., Чернова М. Н. История России 1800-2002 гг.: Поурочные методические разработки. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – 512 с.
5. Клокова Г. Формирование толерантного сознания школьников в процессе обучения истории // История и обществоведение в школе – 2004. – № 1. – С. 18-39.
6. Король В. Велика Вітчизняна війна: першоджерела проти ідеологічних міфів // Історія в школі. – 2004. – № 5-6. – С. 1-11.
7. Лисенко О. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 3-15.
8. Макачук С. Писемні джерела з історії України: Курс лекцій. – Львів: Світ, 1999. – 352 с.
9. Методика историко-краеведческой работы в школе: Пособие для учителей / Под ред. Н. С. Борисова. – М.: Просвещение, 1982. – 223 с.
10. Стецкевич В. “Каратимуть за те, що народ був під німцями і мусив якось жити” // Дзеркало тижня. – 18 червня. – 2005 р.
11. Сторінки воєнної історії України: 36. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2002. – *Вип. 6. – 320 с.
12. Удод О. Де романтизація історії світових воєн ХХ ст.: методологічні аспекти // Історія в школах України. – 2005. – № 1. – С. 45-50.
13. Удод О. Історія повсякденності: проблеми методології та джерелознавства // Історія в школах України – 2005. – № 4. – С. 40-45.